

datki o avtorjih, producentih, hrambi in vsebini in na spletni strani muzeja.

Dvosmernost komunikacije

Vzajemno komunikacijo z obiskovalci naših razstav dosegamo z naslednjimi strategijami:

1. Iščemo in upoštevamo povratne informacije (po odprtju razstave smo obiskovalcem razdelili anketo; zaznali smo zanimanje obiskovalcev za čupo kot muzealijo, zato smo v filmu *Čupa, plovilo slovenskih ribičev* zaobjeli tudi ta vidik).
2. Z dotikalnimi ekrani obiskovalce vabimo k aktivnemu raziskovanju avdiovizualnih vsebin.
3. Obiskovalce spodbujamo k refleksiji: kolaž Osební videz je zasnovan na polarnih vprašanjih: Kako vidim druge? Kako me vidijo drugi? Kako se vidim sam? Po prvem vprašanju

vidimo posnetke ljudi na ulici, po drugih dveh pa se vklopi kamera in obiskovalci na ekranu zagledajo sebe.

4. Obiskovalce drugega dela stalne razstave Jaz mi in drugi, Podobe mojega sveta bomo s pomočjo filma, ki bo predstavil izbrano osebo in njene identitete, povabili k ustvarjalnemu sodelovanju, namreč, da posnamejo film o izbranem človeku in njegovih identitetah, lahko po konceptu razstave ali po svojem navdihu. Te portrete bomo z dovoljenjem avtorjev in portretirancev pokazali na posebnem Etnovideo maratonu. Dostopnost avdiovizualij in komunikacija z obiskovalci ostajata glavna izziva tudi v prihodnosti. Ne želimo se omejiti na pomen angleškega izraza *to communicate to*, torej 'sporočiti', ampak razvijamo komunikacijo v pomenu *to communicate with* – 'komunicirati, sporazumevati se, deliti'. Skratka, avdiovizualije razumemo kot dvosmerno komunikacijo.

PREGLED NOVEGA ETNOLOŠKEGA FILMA V MAKEDONIJI

V Makedoniji so se novejši avtorski etnografski filmi začeli snemati v prvi polovici devetdesetih let 20. stoletja, njihova produkcija pa je narasla na začetku novega tisočletja. Za ta pojav je več razlogov; raziskovalcem in strokovnjakom sta vizualno dokumentiranje etnografskih vsebin omogočila predvsem množična prisotnost videotehnologije in njena lažja dostopnost.

Drugi, prav tako pomemben razlog je relativno dobra ohranjenost kulturne dediščine v naši državi. Izrazit interes za financiranje snemanja novejših in zanimivih tem v tranzicijskem obdobju je namreč povezan s popularnostjo vizualnih medijev. Ti in drugi dejavniki v zadnjih dveh desetletjih omogočajo produkcijo etnografskih filmov, kar oboje skupaj lahko razumemo kot tretjo stopnjo v razvoju etnografskega filma in vizualne etnografije v Makedoniji.

Rezultat opisanega dogajanja so številni avtorji, prisotni na mnogih festivalih, tako v regiji kot tudi širše, in dobitniki številnih nagrad in priznanj. Kljub uspešnemu razvoju etnografskega filma je na tem področju opazno tako pomanjkanje produkcije, hrambe, primerne izobrazbe kot tudi zadostnih možnosti za predstavitev in popularizacijo ustvarjenih del.

V tem priložnostnem kratkem pregledu položaja produkcije etnografskega filma v Makedoniji v omenjenem obdobju so opisane razmere in okoliščine, v katerih so filmi nastajali, njihova vsebina, avtorski pristop k etnografskemu filmu in težave ter vprašanja, s katerimi se ta sooča, obravnava te produkcije in perspektiva etnografskih filmov.

Znanost je v vizualni etnografiji brez prave strategije, kar povzroča nepravilno obravnavo etnografskega filma. Današnje vizualno beleženje etnoloških vsebin poteka bolj v dokumentacijske, prezentacijske in popularizacijske kot pa v znanstvene in raziskovalne namene. Skupni imenovalci tovrstnih filmov je, da so jih posneli etnologi, kar pomeni, da je v določenem filmu posneto gradivo posledica metodološke obravnave v povezavi z

etnološko raziskavo. Sedanji avtorji – etnologi se dobro zavedajo, da morajo ob pravi etnološki raziskavi in poznavanju vsebine obvladati tudi filmsko produkcijo.

Večina etnologov – avtorjev filmov v muzejih in izobraževalnih ustanovah nima možnosti in virov, ki bi jim omogočali snemanje in postprodukcijo vizualnega gradiva. Te ustanove so brez snemalne in montažne tehnike za izbor in montažo posnetega gradiva. Največ ustanov nima niti naprav za projekcijo filmov in si jih mora celo sposojati. Razmere, v katerih filmi nastajajo, in načini snemanja se razlikujejo od ustanove do ustanove in od avtorja do avtorja. Številne filme naredijo etnologi sami s pomočjo snemalca in nekaj drugih profesionalnih članov ekipe, polprofesionalna ekipa, ki sicer dela za javne ali zasebne televizijske družbe, ali pa neodvisni snemalci. Snemalno opremo ponavadi najamejo v producerskih družbah. Edina izjema, ki deluje drugače od opisanega produkcijskega modela, je Vladimir Bocev iz Muzeja Makedonije, ki dela sam. Sprva je snemal s kamero, ki mu jo je kupila Fundacija SOROS, odkar pa je ta pokvarjena, snema z izposojeno zasebno kamero.

Postprodukcija etnografskih filmov poteka na različnih krajih, pod različnimi pogoji, zunaj glavnih etnoloških ustanov – največkrat posamezniki sodelujejo s produkcijsko družbo, pri čemer so odvisni od razpoložljivega finančnega fonda oziroma financiranja. Filme montirajo profesionalci iz javnih produkcijskih podjetij ali študenti Fakultete za gledališče.

Financiranje je odvisno od interesa producenta. Izkušnje kažejo, da je materialna kultura, posebno obrti, manj zastopana, ker financirani ta ne zanima. Spet drugače je z določenimi večkulturnimi in večetničnimi vsebinami v novonastajajoči družbeni situaciji. Ta usmeritev je značilna za tuje financirane, ker je njihov cilj populariziranje ali sproščanje družbenih in večetničnih odnosov v državi in regiji. Na izbor vsebin do določene mere vplivajo programi festivalov etnografskega filma. Vizualna predstavitev

* Elizabeta Koneska, kustosinja, Muzej Makedonija. Skopje, Čurčiska b. b., E-naslov: ekoneska@freemail.org.mk

materialne kulture je vedno dolgočasnejša od predstavitve drugih tem. Filmi na temo materialne kulture niso dovolj privlačni, se ne uvrščajo v izbrane programe in, po dostopnih podatkih, ne prejemajo pomembnih nagrad.

Omenjena produkcija kaže, da sta dominantni gonilni sili vizualne etnografije osebna motivacija in profesionalni erotizem. Ob želji, da bi vizualno ohranili tradicionalno kulturno dediščino, je snemanje za avtorje izziv in jih vznemirja, hkrati pa se zavedajo informativne moči vizualne etnografije. Posebnega izobraževanja za avtorje etnografskih filmov ni. Večina pridobiva znanje z osebnimi izkušnjami, ko delajo s poklicnim snemalcem in z montažerjem, in ob spremljanju etnoloških ter drugih filmov na festivalih. Ustanove sicer podpirajo tiste, ki snemajo filme, toda to ni vključeno v programe ali politiko ustanov na način, ki bi spodbujal vizualno konceptualizacijo etnografskih ali družbenih vsebin. Edina izjema doslej je Muzej Kumanovo, v katerem morajo od lanskega leta etnologi snemati filme in so v ta namen v muzeju zaposlili poklicnega snemalca.

Financiranje se spreminja od primera do primera, od ustanove do ustanove. Financira lahko na primer ustanova sama, film pa lahko financirajo neposredno Ministrstvo za kulturo, javna televizija ali neka domača ali tuja fundacija. Na Ministrstvu za kulturo obravnavajo etnografski film kot muzejsko aktivnost, kar pomeni minimalno financiranje. To je razumljivo, saj muzejska ustanova v okviru svojega proračuna ni sposobna financirati razmeroma dragega filmskega snemanja.

Vsebine filmov so večinoma etnografske in antropološke. Največje število vsebin izhaja iz terenskega dela etnologov – snemalcev. Te teme so za avtorje zanimive zaradi njihove redkosti in arhaičnosti. Večinoma se snema v podeželskih okoljih, redkeje v mestnih. Večina tem se nanaša na razne šege (največkrat so to šege z maskami, kurban, svadbe, prošenja, ipd.). Poleg omenjenega se v filmih pojavljajo tudi etnične in verske skupnosti (Romi, Turki, Torbeši, Derviši, itd.) ali materialna kultura (razne obrti) ter aktualne družbene teme (medetnični ali medverski odnosi, zapuščene vasi, ženske teme).

Večina etnologov pred snemanjem najprej vzpostavi dobre odnose s protagonisti. Nato napišejo scenarij, ki je v resnici bolj opis aktivnosti po kronološkem vrstnem redu. Snemanje običajno traja od dva do pet dni, montaža pa teden dni ali en mesec. V filmu se dogodki vrstijo kronološko, pri čemer so uporabljene različne delovne metode: opazovanje, pripovedovanje, intervjuji in rekonstrukcija. Opazovanje je uporabljeno v velikem številu filmov, ki opisujejo šege (*Kurban*, *Djolomari*, *Vaški Djolomari*, *Adak*, *Bektaši*, itd.). V mnoge filme je vključeno tudi pripovedovanje. V bistvu gre za pripovedovanje oseb pred kamero s hkratnim pojasnjevalnim podnapisom. Komentar se redko uporablja (*Ko smi šli v Carigrad*, *Kovači iz Kruševa*, *Zvok kladiva*, *Pastirska skala*, itd.). Intervju kot metoda se je pojavil pozneje: etnolog je pred kamero v vlogi raziskovalca ali pa se vprašanja slišijo izza kamere (*Vlak za Martolce*, *Vilinska voda*, *Čuvarji medveda iz Prilepa*, *Ženske zgodbe*, itd.). Zadnjih nekaj let se je pojavila metoda rekonstrukcije šeg (*Šege prehoda*, *Svadba v Kokinu*, *Žetev v Arbanaših*).

Zaradi različnih oblik proizvodnje etnografskih filmov se razlikuje tudi reševanje vprašanj v zvezi z lastništvom in s hranjenjem izvirnega gradiva. Ustanove, ki so hkrati producentke, hranijo vse grobo gradivo, medtem ko etnolog, ki dela film z zunanjim produkcijskim podjetjem, nima pravice do lastništva

gradiva. Zato se tudi dogaja, da gradivo izgine. Kadar gradivo hrani ustanova, v kateri je etnolog zaposlen, se ohrani na formatu, na katerem je posneto, sicer etnolog hrani samo kopije na DVD-formatu. Skrbnejše ravnanje z gradivom onemogoča tudi pomanjkanje ustreznega prostora za hrambo, tako da etnologi gradivo hranijo pri sebi. Doslej gradiva še nihče ni dokumentiral ali inventariziral, opremljeno je le z osnovnimi podatki na kasetah (vsebina, kraj, datum). Spet je izjema Muzej Kumanovo, katerega celotna produkcija (največ je izvirnega gradiva na mini-DV ali kopij na DVD) je shranjena v Dokumentacijskem oddelku, eno kopijo pa vedno pošljejo Filmskemu arhivu. Leta 2008 je bil za študente tretjega letnika Oddelka za etnologijo Fakultete za naravoslovne vede in matematiko v Skopju uveden predmet Vizualna antropologija.

Število znanstvenih objav na področju vizualne etnografije, to je etnografskega filma, je v Makedoniji izjemno skopo. Noben avtor doslej še ni objavil svojih izkušenj o zasnovi in realizaciji filma ter terenski izkušnji, o vsebini svojih filmov so pisali le redki avtorji. Glede na to lahko sklepamo, da ni veliko izkušenj o tem, kako si avtorji s filmi pomagajo pri svojih raziskavah. Kljub temu nekateri etnologi ob gledanju etnografskih filmov začenejo razmišljati o filmu kot potencialnem viru tematike, ki jo sami trenutno raziskujejo. V zadnjem času so etnografski filmi uporabljeni tudi kot dodatno vizualno gradivo ob odprtjih muzejskih razstav.

Etnologi prikazujejo svoje filme v kulturnih ustanovah ali na televiziji, ne prakticirajo pa prikazovanja filmov v skupnostih, kjer so jih posneli. Odziv protagonistov med prikazovanjem filma še ni bil zabeležen, čeprav bi bile nekatere reakcije za avtorje zelo uporabne. Naj navedem primer komentarja ljudi ob predstavitvi filma *Adak*. Med enim mojih obiskov vasi Kojalija, kjer smo film posneli, so se nekateri vaščani zahvaljevali, češ da so zaradi popularnosti filma dobili prvi vaški vodovod. Med prvim snemanjem leta 2003 smo imeli velike težave pri pridobivanju dovoljenja za snemanje s strani domačinov (še posebej žensk), medtem ko so se leta 2007 kar sami postavljali pred kamero. Mnogokrat prikazovanje filma sproži odzive v tisti skupini ljudi, ki je pri snemanju največ sodelovala. Včasih člani lokalne skupnosti predlagajo, katere dogodke bi morali posneti. Med prikazovanjem etnografskih filmov v Muzeju Kumanovo je bil med obiskovalci tudi zadnji čevljar v tem kraju, ki je predlagal, naj o njem in njegovi obrti posnamejo film, kar se je pozneje tudi zgodilo.

Verjetno ni naključje, da se je tretje obdobje etnografske filmske produkcije v Makedoniji začelo v muzeju, kjer je filme pred tridesetimi leti snemala Vera Kličkova, dojen makedonskega etnografskega filma. Na Etnološkem oddelku v Muzeju Makedonije sta neodvisno drug od drugega filme začela snemati Vladimir Bocev in Elizabeta Koneska. Po nekaj letih so se jima pridružili še L. Risteski, A. Gjorgjioska, V. Janevski, Y. Cvetanova, S. Rizovska in drugi.

Zelo pomembno vlogo pri razvoju etnografskega filma in motiviranju etnologov za sodelovanje pri tem podvigu je imel festival etnografskega filma v Etnografskem muzeju v Beogradu. Makedonski avtorji so se tam prvič pojavili leta 1998, in sicer Vlado Bocev s filmom *Kurban v vasi Pokrajčevo* in Elizabeta Koneska s filmom *Poklic in gibanje – kovači iz Kruševa*; Bocev je dobil nagrado za poseben prispevek k etnologiji. Leta 1990 je na istem festivalu Bocev osvojil Grand Prix s filmom *Gjolomari*,

leta 2000 pa je film E. Koneske *Zvok kladiva* dobil nagrado za najboljšo kamero.

Še nekatere druge aktivnosti so prispevale k popularizaciji in uveljavitvi etnografskega filma. Tako so leta 1998 v Muzeju Makedonije začeli prikazovati najnovejše etnografske filme, med prireditvijo Dnevi evropske kulturne dediščine pa so se vrstile njihove projekcije. Pozneje so na pobudo Boceva in Koneske enkrat ali dvakrat letno v muzeju pripravili projekcije etnografskih filmov, na katere so vabili znane avtorje in teoretike s področja vizualne antropologije, med njimi leta 2004 Asena Balikcija iz Montreala, leta 2007 pa antropologa Rolfa Husmanna iz Göttingena. V preteklih letih so bili za delo makedonskih etnologov, ki delujejo na področju vizualne etnografije, izjemno pomembni predlogi in podpora vizualnih antropologov Asena Balikcija in Naška Križnarja. Leta 2003 so v čast Vere Kličkove in v njen spomin organizirali Dneve etnografskega filma, kjer so prikazali njene filme iz petdesetih let.

Bocev in Koneska sta leta 2006 v Makedonskem kulturnem centru v Sofiji, leta 2007 v Etnografskem muzeju v Ljubljani in leta 2008 v Zagrebu predstavila starejše in novejše makedonske etnografske filme. V sodelovanju s Filmskim arhivom so makedon-

ski etnologi dali pobudo za organizacijo festivala etnografskih filmov, ki bi se imenoval po Veri Kličkovi in bi štartal leta 2009. V Makedoniji narašča tako število avtorjev etnografskih filmov kot tudi potreba po vizualnih metodah dela. Če si etnografski filmi doslej še niso ustvarili zasluženega mesta in pomena v naši znanosti in kulturi, smo prepričani, da si bodo v prihodnje ustvarili mesto pomembnega etnografskega vira v resnih znanstvenih raziskavah.

Viri in literatura

BOCEV, Vladimir: Upotrebata na kamerata vo etnoloskite terenski istrazuvanja, *Zbornik etnologija* 3, 2005, 165–172.

BOCEV, Vladimir: Metodologija i tehnika na audiovizuelniot zapis. *Makedonski folklor* 63, 2006, 263–282.

KONESKA, Elizabeta: Prilog kon proucuvanje na istoriskiot razvoj na etnoloskiot film vo Makedonija. *Kinopsis* 21/24, 1999, 61–74.

KONESKA, Elizabeta: Visual Recording of the Material Culture, IV. Mil-letlerarasi Turk Halk Kulturu Kongresi, Kultur Bakanligi, Ankara, 2002, 157–160.

KONESKA, Elizabeta: Prispevki k študiji o razvoju etnološkega filma v Makedoniji. *Glasnik SED* 43/1,2, 2003, 74–78.

O NEKATERIH TEŽAVAH SNEMANJA FILMOV V VEČETNIČNIH SKUPNOSTIH

Prispevek govori o snemanju videodokumentacije *Skopje in vse je mogoče*, pri čemer so nas zanimala etnične razmere v Skopju, prestolnici Republike Makedonije, pa tudi drugi odnosi v skupnosti, ki se nanašajo na spol, rodbinske veze ali veroizpoved. Film je bil posnet v neodvisni produkciji doktorice etnologije Sonje Rizoske Jovanovske, sam pa sem bil eden od snemalcev. Vsakdanje življenje na stari tržnici v Skopju smo beležili z videokamero, intervjuje pa je vodil etnograf. Od tehničnih sredstev smo uporabljali samo digitalno videokamero brez stativa in druge pripadajoče opreme. Splošna strategija je temeljila na spontanosti; reakcije informatorjev nam je uspelo posneti in prikazati v filmu.

Za primerjavo z današnjim stanjem smo v film vključili spomine ljudi, ki so tu živeli in delali pred mnogimi leti. Raziskovali smo različne etnične in verske skupine – v zadnjih 15 letih je namreč prišlo do velikih etničnih, splošnodružbenih in političnih sprememb in pretresov. Raziskovali in snemali smo na raznih krajih, na primer na skopskih ulicah in dvoriščih, v trgovinah, na tržnicah, ob spomenikih, svetiščih, v čajnicah in kavarnah ter restavracijah.

Ne bi si upal trditi, da je bila moja začetna zamisel kaj več kot provokacija ali kritični razmislek. Odkrito smo namreč želeli izzvati in preučiti splošno in skoraj uradno politično in medijsko zaznavanje praktično nerešljivih zadev oziroma večjih političnih težav. Opozoril bi predvsem na dve ravni razmišljanja. Prva se tiče večletnih terenskih izkušenj Sonje Rizoske Jovanovske v mešanih in homogenih skupnostih v Makedoniji. Med razisko-

valnim procesom smo bili odvisni izključno od dobre intuicije in lastne občutljivosti. Po drugi strani moram opozoriti nase kot na snemalca in etnologa hkrati. Ker smo na skopski tržnici srečevali predvsem Albance, v Srbiji pa med Srbi in Albanci vlada neprestana napetost, bi kot Srb lahko povzročil različne neprijetne reakcije. Da do tega ne bi prišlo, sem v svoji taktiki računal na domoljubje; k sreči je delovalo. Na vprašanja Albancev, od kod prihajam, sem odgovarjal, da iz Beograda. V pričakovanju presenečenja ali celo nelagodja sem nadaljeval: »Toda moja mati je bila rojena v Tetovu (mesto blizu Skopja).« Odgovorili so: »To-rej ne prihajaš iz Beograda, ti si makedonskega porekla.« Tako smo se na tihem strinjali o skoraj skupnem krajevnem poreklu. Rekel bi, da uvajanje domoljubnih čustev ni povzročilo negativnih reakcij, ki bi v tem položaju izkazovale medetnične odnose. Spontan pristop, za katerega smo se odločili, lahko povzroči zanimive reakcije, ki jih, če se pred snemanjem dogovorimo o vsebini razgovora, sicer ne pričakujemo. Vendar to lahko vodi do nevarnih in zavajajočih sklepov, kajti:

- Objektivnost je vprašljiva, dokler raziskovalec etično deluje kot »izzivalec«. Izrazili smo lastne vrednote – ne samo, da smo se trudili pridobiti zaupanje informatorjev, temveč smo želeli okrepiti tudi lastno identiteto glede najpomembnejših obravnavanih vprašanj.
- Sistematični pristop je bil hkrati vprašljiv, saj nismo mogli vedeti, na kakšne ljudi in reakcije bomo naleteli.
- Vprašanja, ki smo jih postavljali, niso bila vedno enaka in primerljiva, ker smo taktiko prilagajali informatorjem.

* Saša Srečković, kustos, Etnografski muzej Beograd. Beograd, Studentski trg, E-naslov: sasasrec@gmail.com